

De Nieuwpoortse Justiciarius en zijn Opvolgers 1163-1302

De keure, die Filips van den Elzas in 1163 aan Nieuwpoort verleende, bekleedt ongetwijfeld in de geschiedenis van het Vlaamse stadsrecht een geheel bijzondere plaats. Ze had inderdaad te voorzien in het rechtswezen van een door den graaf en diens zoon gestichte „nieuwe stad”¹. Zoals de meeste stedelijke keuren, uit de 12^e eeuw licht ze slechts datgene toe, wat in de onmiddellijke en specifieke rechterlijke behoeften van de nieuwe gemeente moest voorzien². Aldus vermeldt ze geenszins de aanstelling te Nieuwpoort van een afzonderlijke grafelijke vertegenwoordiger, maar formuleert ze integendeel wel de bijzondere opdracht van deze officier van justitie in de stad. De „justiciarius”, zoals deze ambtenaar toen genoemd werd, moest, indien hij het jaarlijks „placitum” of groot gerechtelijk onderzoek wou doen plaatsgrijpen, de Nieuwpoortse bevolking hiervan den dag na

¹ L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, in *Coutumes des Pays et Comté de Flandre, Quartier de Furnes*, T. V. Bruxelles, 1901, p. 142, n. II. Keure van 1163.

² H. PIRENNE, *Les villes du Moyen-Age. Essai d'histoire économique sociale*, Bruxelles, 1927. Ook opgenomen in *Les villes et les institutions urbaines*, Bruxelles, 1939, T. I, p. 408: „Ni en Flandre, ni dans aucune autre région de l'Europe, elles (les chartes urbaines) ne renferment tout l'ensemble du droit urbain. Elles se bornent à en fixer les lignes principales, à en formuler quelques principes essentiels, à trancher quelques conflits particulièrement importants. La plupart du temps, elles sont le produit de circonstances spéciales et elles n'ont tenu compte que des questions qui se débattaient au moment de leur rédaction”.

11 November (St Maartensdag), d.i. na het haringseizoen, verwittigen ³. Het was hem verboden de Nieuwpoortse ingezetenen aan hun wettige, door de schepenen erkende rechters te onttrekken ⁴. Opvallend is het hoe deze laatste rechterlijke waarborg toen nog volkomen nieuw was en pas enkele jaren later in de keuren van de grote Vlaamse gemeenten zou voorkomen ⁵. De keure van Nieuwpoort van 1163 bepaalde verder dat de opbrengst van de boeten voortspuitende uit de vonnissen, uitgesproken door de schepenenbank tegen degenen, die de stedelijke verordeningen zouden overtreden hebben, gelijkelijk tussen „justiciarius” en schepenen, d.i. tussen graaf en gemeente, verdeeld diende te worden ⁶. Ze plaatste ten slotte onder de rechtsmacht van de officier

³ „Post diem Sancti Martini precipiet justiciarius opidanis, si voluerit placitare diebus tribus”. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de la ville du port de Nieuport. Op. cit.*, p. 143. Keure van 1163, art. 11.

⁴ „Justiciario non licet aliquem opidanum implacitare, nisi cum hominibus legitimis, et ad domum suam non pertinentibus, et oportet ut scabini eos legitimos dicant”. *Ibid.*, p. 143, art. 8.

⁵ Betreffende dit rechtsprincipe zegt H. Nowé, in *Les Baillis comaux de Flandre, des origines à la fin du XIVe siècle*, Bruxelles, 1929 (Mém. Acad.), p. 261: „... l'obligation imposée aux officiers comaux de ne soustraire aucun bourgeois au jugement de ses échevins... est ... expressément énoncée dans les keures urbaines et territoriales”. In nota voegt hij er bij: „Elle est déjà formulée dans le keure de Nieuport de 1163 (WARNKOENIG, II, 2, preuves, n. 167, p. 88). On la retrouve, mais cette fois nettement appliquée aux bourgeois, dans les keures du métier de Furnes (*Idem, ibid.*, II, 2, preuves, n. 160, p. 77; GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de Furnes*, III, p. 90, § 18 de la keure de 1332); du Pays de Waes, § 11 (WARNKOENIG, II, 2, preuves, n. 220, p. 179); des Quatre Métiers (*Idem, ibid.*, n. 222, p. 189, § 16).

⁶ „Si justiciarius et opidani statutum fecerint, unde aliquod forisfactum esse debet, dimidium forisfacti erit justiciarii et dimidium erit opidi”. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de la ville et du port de Nieuport, op. cit.*, p. 144. Keure van 1163, art. 14. — Dergelijke bepaling staat ook in de keure van Gent van 1191. Tekst in A. LALLEMAND en W. DE VREESE, *Documents fondamentaux de l'histoire de Belgique, Liège*, 1913, p. 26, art. 36.

van justitie de vaartuigen met hun bemanningen in de IJzerhaven ?

Deze verschillende bepalingen doen vermoeden, dat we hier te doen hebben met een grafelijk functionaris van het nieuw type van de baljuws. De Nieuwpoortse „justiciarius” verschijnt inderdaad juist op het ogenblik dat de eerste baljuws in Vlaanderen en dan nog wel in de kasselrij van Veurne vermeld worden ⁸. „Basile de Pomerio, tunc giudice” te Veurne in 1170, in wien H. Nowé een baljuw ziet, kan in die hoedanigheid ook te Nieuwpoort opgetreden zijn ⁹, temeer alsdat het strafrecht welke in de keure van 1163 voorkomt, duidelijk wijst op een filiatie met het Veurnse recht¹⁰. Filips

⁷ „Lastinga navium justiciarii est, et qui eam habuerit, fures suspendet, manus abscedet, oculos eruet”. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *op. cit.*, p. 143, art. 9 van de keure.

⁸ „C'est donc au cours de la seconde partie du XIIe siècle que les baillis apparaissent en Flandre. A cette époque on leur donne rarement de nom de baillivus, mais ils portent les titres de minister comitis, d'officialis comitis, de judex, de justitiarius, aussi justitia comitis”. H. Nowé, *Les baillis comtaux de Flandre, des origines à la fin du XIVe siècle*, *op. cit.*, p. 44. — Ten opzichte van den Nieuwpoortsen „justiciarius” durft H. Nowé nochtans geen stelling nemen: „Mais que penser... du justiciarius de la charte de Nieuport de 1163... ?” *Ibid.*, p. 51.

⁹ Basile „de Pomerio”, un des premiers personnages dans lequel nous croyons reconnaître un bailli, est „tunc giudice” de Furnes (1170), terme désignant généralement les juges et non les justiciers”. *Ibid.*, p. 44. — Voor Basile „de Pomerio” zie F. VAN DE PUTTE et C. CARTON, *Cronica et cartularium abbaciae St. Nicolai Furnensis*, Bruges, 1849, p. 92.

¹⁰ Dit blijkt uit de vergelijking van de keure van Nieuwpoort met de keure van Poperinge in haar consignatie van 1208. De oudste formulering van het strafrecht van Poperinge dagtekent evenwel van 1147 en stond gekend als Veurns recht, maar is verloren gegaan. Men vergelijkte verder de keuren van Poperinge (1208 en 1233) en van Arke (1231) met de landskeure van Veurne-Ambacht van 1240, oudste consignatie van het Veurns recht. — Men zie hierover H. PIRENNE, *La question des jurés dans les villes flamandes*, in *Revue belge de philologie et d'histoire*, T. V (1926), p. 208; FR. BLOCKMANS, *De oudste privileges der groote Vlaamsche gemeenten*, in *Nederlandsche Historiebladen*, 1e jg., n. 4 (Oktober 1938), pp. 424 en 440 (nota 40).

van den Elzas blijkt dus op een zeker ogenblik in de kasselrij van Veurne-Ambacht de functie van officier van justitie aan één of meerdere ambtenaren van het nieuwe administratieve stelsel te hebben toevertrouwd. Hij heeft hierbij te Veurne, waar nog een burggraaf verblijf hield, heel zeker met de traditie moeten afrekenen. Dit was evenwel niet het geval te Nieuwpoort. Daar heeft de graaf bij de stichting van de stad meteen een baljuw — of beter een „justiciarius” — aangesteld. Het is best mogelijk dat hij hierin een middel heeft gezien om zijn politiek op administratief gebied in de Kasselrij van Veurne met succes in te luiden (^{10bis}). Aldus is misschien de Nieuwpoortse „justiciarius” de oudste tot nu toe bekende baljuw in het graafschap Vlaanderen.

Na 1163-1170 wordt gedurende een halve eeuw van de baljuws van Nieuwpoort of van Veurne met geen enkel woord meer gerept. Het blijkt integendeel, dat na de dood van Filips van den Elzas in 1191, toen Mathilde van Portugal, 's graven weduwe, als „apanage” westelijk Vlaanderen onder haar gezag had (1191-1218), de Veurnse burggraaf in de kasselrij opnieuw het hoge woord voerde ¹¹. Dit is nochtans geen voldoende reden om het voortbestaan van den „justiciarius” te Nieuwpoort te loochenen. We zien inderdaad niet in wat een officier van het oude bestuurlijk en feodaal kader in een

^{10bis} Zie in verband hiermede ook : H. VAN WERVEKE, *De economische politiek van Filips van den Elzas (1157-68 tot 1191)*, in *Mededelingen van de Kon. Vlaamse Akademie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren*. Jaargang XIV, 1952, n° 3.

¹¹ L. A. WARNKOENIG, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte*, op. cit., T. II, 2, p. 53 : „Zur zeit Königin Mathilde, und schon früher, vertrat der Burggraf ganz die stelle des Grafen, er setzte Keuren fest, ernannte die Schöffen, und erliess die ihm verfallenen Straf gelder nach Belieben. Nach Mathildens Tod zogen die Grafen jene Rechte an sich... Der Burggraf ist nur noch Haupt des Lehenhofes der Burggrafschaft. Neben dem Châtelain steht der Bailli”.

grafelijke domaniale en nieuwe stad te maken zou hebben. Moest de Veurnse burggraaf, of zelfs een andere „preco”, werkelijk te Nieuwpoort opgetreden zijn, dan zou deze er naderhand nog lange tijd zijn fiscale prerogatieven hebben behouden, maar hiervan is niets merkbaar. Integendeel, de continuïteit in de bevoegdheden van justiciarius en baljuw is maar al te duidelijk.

Kort na de dood van Mathilde van Portugal en de terugval van haar gebied aan het graafschap (1218), is er voor het eerst spraak van verschillende gelijktijdige baljuws in de kasselrij van Veurne. Een mandement van gravin Johanna, gedateerd van 1219, is inderdaad gericht aan „omnibus ballivis suis officii Furnensis”¹². Alleen de baljuw, die in de stad Veurne optrad, kennen we van 1221 af met zijn naam¹³. Welke de andere officieren waren, is niet geweten. In 1236 richtte de gravin zich nochmaals in een schrijven tot „omnibus ballivis meis officii Furnensis districte”¹⁴. Ongetwijfeld moet er onder die verschillende gelijktijdige baljuws ook één geweest zijn, die zijn functie te Nieuwpoort uitoefende en dus de opvolger was van de vroegere „justiciarius”. In 1240 wordt overigens gewag gemaakt van de „ballivie Noviportus”, d.i. het baljuwschap Nieuwpoort¹⁵, en het jaar daarop, van de „balivis et

¹² „Basile de Pomerio, tunc judice, paraît avoir été en 1170 bailli du territoire de Furnes. Dans la suite on ne trouve plus aucune mention de ces officiers avant 1219. Cette année la comtesse Jeanne envoie un mandement à „omnibus ballivis suis officii Furnensis”. En 1221 Hugues de Lotharingie, chevalier, ouvre la série des baillis connus. H. NOWÉ, *op. cit.*, p. 56. — Zie voor de tekst van 1219 : F. VANDE PUTTE, *Cronica et cartularium monasterii de Dunis*, Brugis, 1864, n. 274, p. 362.

¹³ Zie de lijst in H. NOWÉ, *op. cit.*, p. 387.

¹⁴ C. L. CARTON, *Cronica abbatum monasterii de Dunis*, Brugis, 1839 et 1864-67, T. I, n. 323 a, LXXXIV, p. 194. Oorkonde van Januari 1236 (n.s.).

¹⁵ „debent limitari parrochie supradicte (Nieuwpoort en Oostduinkerke) versus aquilonem usque in mare per quoddam fossatum

scabinis officii et ville (Brugensis, Furnensis) Noviportus" ¹⁶. Op te merken nochtans is, dat in 1240 Veurne-Ambacht een landskeure met nieuwe straf-rechterlijke bepalingen ontving, wat misschien met een hervorming in het kader van de baljuws gepaard gegaan is ¹⁷. Wat er ook van zij, in de periode 1218-1240 blijkt er wel degelijk een baljuw te Nieuwpoort in dienst te zijn geweest.

Na 1240 trad de Veurnse baljuw meer en meer als overste van de andere officieren van justitie in de kasselrij op, en nam bij gewichtige aangelegenheden steeds de plaats van zijn collega te Nieuwpoort in. Een paar feiten althans schijnen hierop te wijzen. We zien in 1246 gravin Margaretha aan Reinier, baljuw van Veurne, bevel geven over te gaan tot de stichting van de Nieuwe IJde, een voorgeborchte van Nieuwpoort ¹⁸, en in 1249 vertrouwt zij een dergelijke opdracht toe aan Christiaan „Niger”, eveneens Veurnse baljuw, ter

---

quod dividit pasturas occidentalium dunarum a pasturis dunarum ballivie Novi portus". Oorkonde van Februari 1240 (n.s.) nopens de begrenzing van de parochiën Nieuwpoort en Oostduinkerke. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, op. cit., p. 156, P. J., n. VIII. — Dit blijkt wel de oudste vermelding van de term „ballivia" in Vlaanderen te zijn. H. NOWÉ noteert in verband hiermee het volgende: „Il est impossible de déterminer quand le terme „baillivia" s'implanta en Flandre. On le rencontre que très tardivement: pour la première fois en 1251 dans un acte issu de la comtesse Marguerite relatif à l'établissement du canal de la Lieve, ensuite en 1255, dans les comptes rendus par les baillis; mais il est très probable qu'il y était en usage depuis nombre d'années". H. NOWÉ, op. cit., p. 72.

¹⁶ „Johanna Flandrie et Hanonie comitissa balivis et scabinis officii et ville Brugensis, Furnensis, Novoportus et aliis terre sue balivis et scabinis, salutem et dilectionem". Oorkonde van April 1241. F. VANDE PUTTE et C. CARTON, *Chronica et cartularium abbatiae S. Nicolai Furnensis*, op. cit.

¹⁷ L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de la ville et châtellemie de Furnes*, T. III, p. 34. Landskeure van 1240.

¹⁸ L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, op. cit., p. 157, n. IX. Oorkonde van 6 Augustus 1246.

gelegenheid van de oprichting van het nieuw stadje Lombardsijde aan de andere oever van de IJzermonding¹⁹. In beide gevallen werd dus de Nieuwpoortse baljuw, die nochtans in de zaak geïnteresseerd was, terzijde gelaten of als een ondergeschikte aanzien. Christiaan „Niger” diende bovendien in 1255 een rekening in, waaruit we leren, dat hij zijn gezag zowel in de kasselrij van Veurne als in de steden Veurne, Loo en Nieuwpoort uitoefende. Toch mogen we aannemen dat hij zich in deze verschillende omschrijvingen door de vroegere baljuws, nu officieren van lagere rang, die geen rekeningen indienden, deed bijstaan. In dezelfde periode cumuleerde hij overigens daarbij nog de verschillende omschrijvingen van de kasselrijen van Winnoksbergen en Burburg, zodat het niet anders kon, of hij moest zich in al deze baljuwschappen door ondergeschikten laten helpen²⁰.

In 1269 werd Nieuwpoort verheven tot wettelijk hoofd van Lombardsijde en kwam dit stadje onder het gezag van de Veurnse baljuw. Tevens werden de juridische betrekkingen tussen de twee kleine zuster-

---

¹⁹ L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de Lombardside, Loo et Poperinghe*, Bruxelles, 1902, p. 13, n. I. Oorkonde van 27 Februari 1248 (o.s.).

²⁰ „Computatio domini Christiani Nigri, ballivi Furnensis, Bergensis et de Bourbourc, facta Malee, feria secunda post Letare Jherusalem, anno 54. Receptum ejus ab octava Sancti Remigii usque ad Circuncisionem nuper preteritam. Ex villa Furnensi 16 lb. 4 s. Ex officio Furnensi 185 lb. 18 s. 7 d. Ex Lo 35 s. Ex Novo Portu 58 lb. 18 s. 1 d. Summa de Furnis et appendiciis 262 lb. 15 s. 8 d.”. Rekening van ontvangsten en uitgaven van 8 Oktober 1254 tot 1 Januari 1255, ingediend op 8 Maart 1255. H. Nowé, *Les Baillis comtaux de Flandre, op. cit.*, p. 420. — Onder de uitgaven bevinden zich de onkosten voor het sturen van 195 konijnen uit de Nieuwpoortse duinen naar Rijsel, waar zich het hof van de graaf bevond. Deze konijnen werden niet allen op één dag gestuurd, maar wel op 7 verschillende dagen in den loop van het termijn, waarvoor de baljuw rekenschap aflegde.

gemeenten nauwkeurig geregeld²¹. In 1284 werd eveneens de juridische verhouding tussen Nieuwpoort en de kasselrij van Veurne vastgelegd²². Beide regelingen betroffen hoofdzakelijk de gevallen van „mellee”, of bloedig handgemeen, tussen ingezetenen van weerszijden. Te Nieuwpoort en te Lombardsijde blijken nu bepaald ondergeschikte baljuws in dienst te zijn geweest. We kennen er zelfs één bij zijn naam: „Jehan fieus Estievene”, een Nieuwpoorts burger, handelaar in vis, die in 1284 als lager baljuw te Lombardsijde optrad²³. Kort vóór 1300 klaagden de Nieuwpoortenaars er over, dat het ambt van baljuw in hun gemeente soms door de grafelijke tollenaar uitgeoefend werd, wat ze als een misbruik bestempelden²⁴. Ze eisten dan ook van de vorst dat deze zijn vertegenwoordiger zou verplichten als officier van justitie in het „ghiselhus” een

²¹ „Ke cil de Noefport doivent estre chief de ceaus de Lombardie, et doivent estre desous le bailliu de Furnes”. Appointement van gravin Margaretha van April 1269. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de Lombardside, Loo et Poperinghe, op. cit.*, p. 14, n. II.

— „... lesquelz privileges continnent et declairent ainssi que ceulx de Neufpoort sont chief en loy de nostre ville de Lombardie, et que iceulx de Lombardie seront dessoulz le bailly de Furnes”. Oorkonde van 18 Maart 1414. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de la ville et du port de Nieuport, op. cit.*, p. 197, n. XLII.

²² L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de la ville et châteltenie de Furnes*, T. III, p. 70, n. XIX. Oorkonde van Maart 1284 (n.s.).

²³ „Sachent tout, etc., ke Jehans fieus Estievene del Nuefport, baillieus de Lombardie, doit a Wautier de Lorbrouc, bourgeois d'Ypre, une lies de hierenc”. G. DES MAREZ, *La lettre de foire à Ypres au XIIIe siècle. Contribution à l'étude des papiers de crédit*. Bruxelles, 1900 (Mém. acad.), n. 109, p. 200.

²⁴ „Tres poissans sires il vous monstrent, que cha en ariere des vos combourjois de Nuefport et autre de dehors, que le leur furent, tres poissant que il douz sires, a le fie ont este eschevins et tonlier et a la fie bailliu et tonlier ensamble, qui le tonlier accensirent et bien sires, il ont en leur pensee et cuer, que nus tors ne desraisons ne leur fu accensiet et sont venu i cil outre ce de leur forche, sans connoissance de dieu, ne de sa glorieuse meire et les ont a tort meneis et tort d'eaus pris, contre leur privileges et droet...”. Brussel. Algemeen rijksarchief. Trésorerie des Chartes de Flandre, n. 867.

afzonderlijke rekening op te maken ²⁵. Of de graaf op dit verzoek is ingegaan is eerder onwaarschijnlijk. Vlaanderen werd immers in 1297 door de Fransen bezet en de baljuw van Veurne met zijn agenten aan het Franse gezag onderworpen ²⁶.

R. DEGRYSE

²⁵ „... dont il prient pour dieu et misericorde, que vous les faites tenir a droet et que on faiche trois brief et que on meche le un ou moustier, l'autre en le hale et le tiers ou ghiselhus, si que cascuns puisse sancer qu'il doet". *Ibid.*

²⁶ De baljuw van Veurne arresteerde te Nieuwpoort, dat lag in het gebied bezet door de Fransen, de goederen van de Ieperlingen, wier gemeente nog in de macht van den graaf was. R. DEGRYSE, *Oude en nieuwe Havens van het IJzerbekken in de Middeleeuwen, in Handelingen van het Genootschap „Société d'Émulation" te Brugge, deel LXXXIX (1947), p. 20 en 21 (nota 10).*